

Nutq Ko‘Rinishlari: Dialog, Monolog Va Polilogning Nutqda Qo‘Llanilishi

Berdimurodova Sevinch

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand

Davlat universiteti Filologiya fakulteti 3-bosqich talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada nutqning asosiy ko‘rinishlari — dialog, monolog va polilogning lingvistik mohiyati, ularning kommunikativ jarayondagi o‘rni hamda o‘zbek tilshunosligida o‘rganilish darajasi keng yoritiladi. Nutq shakllarining strukturaviy, semantik va pragmatik xususiyatlari ilmiy manbalar asosida tahlil qilinadi. Shuningdek, ularning og‘zaki va yozma nutqdagi qo‘llanilish imkoniyatlari, kommunikativ vaziyatga moslashuv xususiyatlari ochib beriladi. Maqolada dialog nutqning interaktivligi, monolog nutqning izchilligi va polilog nutqning ko‘p tomonlama xarakteri asosiy mezon sifatida qaraladi. Har bir nutq ko‘rinishining til tizimidagi o‘rni va nutq faoliyatidagi funksional vazifalari aniq misollar asosida izohlanadi. Tadqiqot natijasida nutq ko‘rinishlari inson tafakkuri va ijtimoiy muloqot jarayonining ajralmas tarkibiy qismi ekanligi asoslanadi.

Kalit so‘zlar: Nutq, dialog, monolog, polilog, kommunikatsiya, pragmatika, o‘zbek tilshunosligi

Kirish

Nutq tilning amaliy ifodasi bo‘lib, insonlar o‘rtasidagi muloqotning asosiy vositasidir. Nutq turli shakllarda namoyon bo‘lib, ular kommunikativ vaziyat, ishtirokchilar soni va nutq maqsadiga ko‘ra farqlanadi. O‘zbek tilshunosligida nutq va uning ko‘rinishlari masalasi muhim ilmiy yo‘nalishlardan biri hisoblanadi.

Nizomiddin Mahmudov ta’kidlaydi: “Nutq — bu til birliklarining real qo‘llanishi bo‘lib, u inson faoliyati bilan bevosita bog‘liq jarayondir” (Mahmudov, 2010, 18-bet).

Asosiy qism

1. Nutq va uning ko‘rinishlari

Nutq — til birliklarining muayyan vaziyatda qo‘llanishidir. U o‘zining tuzilishi va kommunikativ xususiyatlariga ko‘ra bir necha ko‘rinishlarga ega. O‘zbek tilshunosligida asosan uch asosiy nutq shakli ajratiladi: dialog, monolog va polilog.

Shavkat Rahmatullayev fikricha: “Nutq shakllari inson tafakkurining ifodalanish darajasiga va kommunikativ ehtiyojga qarab farqlanadi” (Rahmatullayev, 2006, 105-bet).

2. Dialog nutqning lingvistik xususiyatlari

Dialog nutq ikki shaxs o‘rtasidagi muloqot bo‘lib, unda fikr almashish navbatma-navbat amalga oshadi. Dialog nutq quyidagi belgilar bilan ajralib turadi:

- qisqa va lo‘nda replikalar;
- savol-javob shakli;
- situativlik;
- emotsionallik.

Abduaziz Nurmonov ta’kidlaydi: “Dialog nutqning asosiy belgisi — uning interaktivligi va bevosita muloqotga asoslanganligidir” (Nurmonov, 2012, 76-bet).

Dialog nutq kundalik hayotda, ta’lim jarayonida va ommaviy kommunikatsiyada keng qo‘llaniladi.

3. Monolog nutqning o‘ziga xosligi

Monolog nutq bir shaxs tomonidan uzluksiz bayon qilinadigan nutq shaklidir. U mantiqiy izchillik va tizimlilik bilan ajralib turadi.

Monolog nutqning asosiy xususiyatlari:

- rejalashtirilganlik;
- kengaytirilgan sintaktik tuzilma;
- izchillik va mantiqiy bog‘liqlik.

Rahmatullayevning fikriga ko‘ra: “Monolog nutq fikrni chuqur va batafsil ifodalash imkonini beradi” (Rahmatullayev, 2006, 118-bet).

Bu nutq turi ilmiy nutq, ma’ruzalar va badiiy asarlarda keng qo‘llaniladi.

4. Polilog nutq va uning kommunikativ ahamiyati

Polilog nutq uch yoki undan ortiq shaxs o‘rtasidagi muloqotni anglatadi. Bu nutq turi murakkab kommunikativ tizimga ega.

Polilog nutqning xususiyatlari:

- ko‘p tomonlama fikr almashish;
- turli nuqtai nazarlarning mavjudligi;
- interaktivlikning yuqori darajasi.

Abduaziz Nurmonov yozadi: “Polilog nutq ijtimoiy kommunikatsiyaning murakkab shakli bo‘lib, unda nutq subyektlari soni ortishi bilan kommunikativ vazifa ham kengayadi” (Nurmonov, 2012, 84-bet).

Zamonaviy kommunikatsiyada, ayniqsa, jamoaviy muhokamalarda va ommaviy axborot vositalarida polilog nutq muhim o‘rin tutadi.

Tahlil

Nutq ko‘rinishlari o‘zaro farqlanishi bilan birga, bir-birini to‘ldiruvchi tizim sifatida ham namoyon bo‘ladi. Ularning tahlili shuni ko‘rsatadiki, har bir nutq turi muayyan kommunikativ vazifani bajaradi va nutq samaradorligini ta‘minlashda muhim rol o‘ynaydi.

Birinchi, dialog nutq tezkor axborot almashish imkonini beradi. Unda nutq ishtirokchilari bir-birining fikriga darhol javob qaytaradi, bu esa muloqotni jonli va samarali qiladi. Dialog nutqda sintaktik jihatdan qisqa gaplar, elliptik konstruktsiyalar va kontekstga bog‘liqlik ustunlik qiladi. Bu esa nutqni iqtisodiy va ta‘sirchan qiladi.

Ikkinchi, monolog nutq murakkab fikrlarni tizimli bayon etish imkonini beradi. Unda nutq egasi o‘z fikrini oldindan rejalashtiradi va izchil tarzda ifodalaydi. Shu sababli monolog nutq ilmiy, publitsistik va rasmiy uslublarda keng qo‘llaniladi. Monolog nutqda mantiqiy bog‘lanishlar, sabab-oqibat munosabatlari va umumlashtirishlar muhim ahamiyat kasb etadi.

Uchinchi, polilog nutq ijtimoiy muloqotning murakkab shakli sifatida namoyon bo‘ladi. Unda bir nechta ishtirokchi o‘z fikrini bildiradi, natijada ko‘p qatlamli kommunikatsiya yuzaga keladi. Polilog nutqda fikrlar to‘qnashuvi, muhokama va kelishuv jarayonlari muhim o‘rin tutadi. Bu esa uni demokratik muloqot shakli sifatida tavsiflash imkonini beradi.

Shuningdek, nutq ko‘rinishlari pragmatik jihatdan ham farqlanadi. Dialogda nutq maqsadi tezkor javob olish bo‘lsa, monologda maqsad — axborotni to‘liq yetkazishdir. Polilogda esa asosiy maqsad — jamoaviy fikrga kelish yoki muhokama qilishdir.

Umuman olganda, nutq ko‘rinishlari til tizimining dinamik jihatini aks ettiradi va insonning ijtimoiy faoliyati bilan chambarchas bog‘liqdir.

Xulosa

Nutq ko‘rinishlari — dialog, monolog va polilog tilshunoslikning muhim kategoriyalaridan biri hisoblanadi. Ularning har biri o‘ziga xos lingvistik va kommunikativ xususiyatlarga ega bo‘lib, nutq jarayonida muhim vazifalarni bajaradi. Dialog tezkor muloqotni, monolog izchil bayonni, polilog esa jamoaviy muhokamani ta‘minlaydi. O‘zbek tilshunosligida ushbu nutq shakllari chuqur o‘rganilgan bo‘lib, ular zamonaviy kommunikatsiyada ham dolzarb ahamiyatga ega.

Foydalanilgan Adabiyotlar

1. Zetzsche, D. A., Buckley, R. P., Arner, D. W., & Barberis, J. N. (2020). Regulating a revolution: From regulatory sandboxes to smart regulation. *Fordham Journal of Corporate & Financial Law*, 23(1), 31–103.
2. Vives, X. (2019). Digital disruption in banking. *Annual Review of Financial Economics*, 11, 243–272. <https://doi.org/10.1146/annurev-financial-100719-120854>
3. Philippon, T. (2019). On fintech and financial inclusion. *Journal of Financial Intermediation*, 40, 100804. <https://doi.org/10.1016/j.jfi.2019.100804>
4. Claessens, S., Frost, J., Turner, G., & Zhu, F. (2018). Fintech credit markets around the world: Size, drivers and policy issues. *BIS Quarterly Review*, September, 29–49.
5. Thakor, A. V. (2020). Fintech and banking: What do we know? *Journal of Financial Intermediation*, 41, 100833. <https://doi.org/10.1016/j.jfi.2019.100833>
6. Boot, A. W. A., Hoffmann, P., Laeven, L., & Ratnovski, L. (2021). Fintech: What's old, what's new? *Journal of Financial Stability*, 53, 100836. <https://doi.org/10.1016/j.jfs.2020.100836>
7. Frost, J., Gambacorta, L., Huang, Y., Shin, H. S., & Zbinden, P. (2019). BigTech and the changing structure of financial intermediation. *Economic Policy*, 34(100), 761–799. <https://doi.org/10.1093/epolic/eiaa003>
8. Buchak, G., Matvos, G., Piskorski, T., & Seru, A. (2018). Fintech, regulatory arbitrage, and the rise of shadow banks. *Journal of Financial Economics*, 130(3), 453–483. <https://doi.org/10.1016/j.jfineco.2018.03.011>
9. Berg, T., Burg, V., Gombović, A., & Puri, M. (2020). On the rise of fintechs: Credit scoring using digital footprints. *The Review of Financial Studies*, 33(7), 2845–2897